

İŞLEVSELLİK AÇISINDAN AHLAK-DİN İLİŞKİSİ*

Prof. Dr. Osman EYÜPOĞLU

Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Din Sosyolojisi
osman.eyupoglu@manas.edu.kg

Prof. Dr. Erkan PERŞEMBE

Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Din Sosyolojisi, Samsun
erkanper@omu.edu.tr

Öz

Sosyolojik açıdan ahlak ile din arasında iki temel ilişki vardır. Bunlardan biri, ahlak ve dinin özü itibarıyla ne olduğunu irdeler. Diğeri de ahlakın ve dinin toplumsal açıdan ne işe yaradığı üzerinde durur. Realite açısından nasıl ki ruh ile beden ayrı ayrı ele alınamazsa, benzer şekilde öz ile işlev veya din ile ahlak da birbirinden ayrı ayrı ele alınamaz. Bir şeyin özü ile işlevi arasındaki ayırım realite dünyasında değil; zihinde var olan bir ayırımdır ve sadece o şeyi tahlil etmemizi kolaylaştırır. Bu nedenle imanı kuvvetli ama ameli zayıf Müslüman olmaz. Kur'an'a göre gerçek namaz kötülüklerden uzaklaştırır. Burada öz; imanı/dini, işlev de ameli/ahlakı temsil etmektedir. İman ile amelin veya din ile ahlakın ayrı ayrı şeyler değil de bir bütün olduğunu tüm eğitim süreçlerinde işleyebilirsek, o zaman özü-sözü-eylemi arasında tam uyum olan sağlam zihniyetli kişiler yetişmeye başlayabilir. Sağlam zihniyetli bireyler demek de, Türk-İslam dünyasının geri kalmışlıktan kurtulmaya başlaması anlamına gelecektir.

Anahtar Kelimeler: Din sosyolojisi, işlevselcilik, ahlak, din.

RELATIONSHIP BETWEEN MORALITY AND RELIGION FROM POINT OF FUNCTIONALITY

Abstract

There are two relations between morality and religion from point of Sociology. One of them examines what morality and religion is in essence. The other focuses on what morality and religion is useful for society. How soul and body cannot be thought separately from each other in terms of reality, at the same way essence and function or morality and religion cannot be handled separately from each other. The separation between essence and function is not in realistic world but just it exists in the mind and this separation make easy just to examine it. For this reason, a Muslim cannot be that his/her faith is strong but his/her good deeds are weak. According to the Qur'an, a true prayer removes Muslims to do wrong things. In this situation, while essence represents to faith/religion, function represents to good deeds/morality. If we teach at all educational settings that faith and good deeds are not separate things but they are whole, we can succeed in bringing up people who had a balance between their essences, sayings and deeds. Sound mentality people mean that the world of Turk-Islam will begin to get rid of from being backwardness.

Kew Words: Sociology of Religion, functionality, morality, religion.

* Bu makale, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi tarafından düzenlenen *Ahlak ve Değerler Sempozyumu*'nda sunulan (26-27 Ekim 2017, Bişkek) "İşlevsellik Açısından Ahlak-Din İlişkisi" adlı tebliğin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş biçimidir.

1. Giriş

Bilindiği üzere dinler birer yaşam tarzı olarak gündelik hayatın her alanında kendini hissettirmektedir. İnananlar dini inançlarına az veya çok mutlaka bağlı kalırlar. Dindarlık çalışmalarında itikadi meselelerde bireyler genellikle yüksek puan almaktadır. Ameli hayatta ise dindarlık puanları düşmektedir. Bu bize itikat-amel arasında arzu edilen düzeyde bir denge kuramadığımızı göstermektedir. Bu sadece dini açıdan önemli bir sorun değildir. Dünyevi meselelerde de inanç-davranış arasında yeterince uyum yoktur. Bu açıdan konu hem ilahiyatçıların ve hem de eğitimcilerin temel sorunlarından biridir.

Sadece dini açıdan baksak bile, “Ben ahlaki güzellikleri tamamlamak için gönderildim” (و إنك لعلى) ¹ biçimindeki hadisler ve “Sen elbette yüce bir ahlâk üzeresin” (إن اللذين قالوا ربنا الله ثم استقاموا) ²; “Rabbimiz Allah'tır deyip sonra da *dosdoğru yaşayanlara* (إن اللذين قالوا ربنا الله ثم استقاموا) ³ korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir. Onlar cennet ehlidirler. Yapmakta olduklarına karşılık orada ebedî kalacaklardır” ³ şeklindeki ayetler, dinin de özünün ahlaktan ibaret olduğunu ifade etmektedir. Ahlakın da en temel ilkesi dürüstlük/istikamet olmaktadır.

Bir de sadece dünyevi açıdan bakacak olursak, trafikte kırmızı ışıkta durmanın gerekliliğini rasyonel açıdan inkâr edecek ne inanan ne de inanmayan olur. Bu tıpkı $2 \times 2 = 4$ gibi matematiksel bir inandırıcılığa sahiptir.

Dolayısıyla ahlak, din ile dünyayı birleştiren esas köprü olarak karşımıza çıkmaktadır. Geline bu noktada ahlakın ne olduğu ile ne işe yaradığı arasında da bir farkın bulunmadığı anlaşılmaktadır. Genellikle öğrenmek ve öğretmek açısından bir şeyin ne olduğu ile ne işe yaradığı arasında ayırım yaparız ama sonra bu ayırımın yapay olduğunu adeta unuturuz. Bu bir bakıma ruh ile bedeni ayırmak gibidir. Ruhsuz bir beden ile bedensiz bir ruhu nesnel olarak aslında gerçeklikler dünyasında müşahede edememekteyiz. *Bizim müşahede ettiğimiz aslında ruh-beden bütünlüğü; lafız-mana bütünlüğü; kök-gövde bütünlüğü; lügat-istilâh, sözlük-terim veya etimolojik-semantik anlam bütünlüğü; teorik-pratik bütünlüğü; öz-işlev bütünlüğü; iman-amel bütünlüğü; öz-kabuk bütünlüğü; ahlak-din bütünlüğü; dünya-ahiret bütünlüğüdür.*

Bu bütünlüğün farkında olma derecemiz özü-sözü bir şahsiyet olmamızı belirleyen ana unsur olmaktadır. Peki, bu bütünlüğün farkında nasıl olacağız? Bunun için işe teorik olarak başlamak ve bir şeyin doğası gereği ne olduğu ile ne işe yaradığı arasındaki ayırım üzerinde toplumu eğitmemiz gerekmektedir.

¹ Enes b. Mâlik, *el-Muvatta'*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1413/1992, “Husnü'l-Hulk”, 1.

² Kalem(68)4.

³ Ahkâf(46)13-14. Diyanet Vakfı mealinden. Vurgular bize aittir. İstikamet/dürüstlük ifadesinin geçtiği diğer bazı ayetler için, Tevbe(9)7; Yûnus(10)89; Hûd(11)112; Fussilet(41)6,30; Şûrâ(42)15; Cin(72)16; Tekvîr(81)28'e bakılabilir.

2. Bir Şeyin Ne Olduğu İle Ne İşe Yaradığı Arasındaki İlişkinin Niteliği

Bir şeyin ne olduğu ile ne işe yaradığı arasındaki fark meselesi aslında gündelik hayat açısından da ve hatta bilim dalları açısından da büyük önem arz etmektedir. Nitekim din sosyolojisinde dine yaklaşımların din tanımlarından anlaşılan şeyle doğrudan ilişkili olduğunu bilmekteyiz. Bu konuyu kısaca hatırlatacak olursak şunlar söylenebilir:⁴

1. *Özsel tanımlar*: Bu tanımlar dinin ne olduğuna önem verir. Örneğin din zekât vermek ise burada zekâtın hikmetleri; sosyal faydaları üzerinde pek durulmaz. Daha çok bunun bir dini emir olduğu ve ona sadece uyulacağından söz edilir. Örneğin, William James, “din, tek başına ferdin ilahi kabul ettiği şeyle münasebet kurmasıdır” derken vurguyu adeta tamamen dinin özü olan Yüce Yaratıcı kudrete yapmaktadır. Benzer şekilde R. Otto’nun “din, Kutsal’ın tecrübesidir” biçimindeki tanımı ile P. L. Berger’in “din kutsal kozmos (evren/kâinat)’la oluşturulan beşeri girişimdir” şeklindeki tanımı de o üstün kudretle kurulan bireysel bağa dikkat çekmektedir.

2. *İşlevsel tanımlar*: Bu tanımlarda da bir bakıma dini bir emrin özde ne olduğuna pek ağırlık verilmez; daha çok onun toplumda ne işe yaradığı üzerinde durulmaya çalışılır. Örneğin zekâtın dini bir emir olmasından çok onun toplumsal faydalarına; ne işe yaradığına vurgu yapılır. Mesela, Marx “din afyondur” derken, burada dinin olumsuz işlevlerine yani olumsuz dini tezahürlere vurgu yapmaktadır. Tersinden, Durkheim de “din, kutsal şeylerden oluşan bileşik sistemin kilise biçiminde tezahür etmiş halidir” derken, dinin birleştirici ve sosyalleştirici olumlu işlevine/tezahürüne değinmeye çalışmaktadır. Daha somut bir örnek olarak, J. M. Yinger’in “din, insanî problemlerin çözümüne yönelen inanç ve pratikler sistemidir” şeklindeki olumlu işlevsel bakış açısını hatırlayabiliriz.

3. *Çok yönlü tanımlar*: Çok yönlü tanımlar ise, bir bakıma “iman mı, amel mi önemlidir?” sorusunu anlamsız bulur ve iman-amel arasında tamamlamacı bir ilişki olduğunu; birine önem verilip ötekini ikinci sıraya konamayacağını anlatmaya çalışır. Benzer şekilde dinin ne olduğuna yani itikadi yönüne vurgu yapan tanımlar ile dinin ne işe yaradığına yani amelî yönüne vurgu yapan tanımların da tek başına anlam ifade edemeyeceğini; bu ikisinin birbirinden ayrılmaz birer gerçek olduğunu; aralarında tamamlamacı bir ilişki bulunduğunu anlatmaya çalışır. Mesela zekât sırf/tam bir dini emirdir ama aynı zamanda hikmetleri vardır; sosyal bir dayanışma türüdür. Ama zekât ne sadece dini bir emirdir; ne de sadece bir sosyal yardımlaşmadır; o aynı anda her ikisidir.

⁴ Bu konuda geniş bilgi için şunlara bakılabilir: Günay Tümer, “Çeşitli Yönleriyle Din”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: XXVIII, Ankara, 1986, ss.213-267; Ünver Günay, *Din Sosyolojisi*, 6. Baskı, İnsan Yayınları, İstanbul, 2005; Abdurrahman Kurt, *Din Sosyolojisi*, Dora Yayınları, Bursa, 2011.

Özsel ve işlevsel tanımlar birbirini dışlayıcı olduğundan monotetik (tek yönlü) tanım olarak; çok yönlü tanımlar ise her iki tanımı da gerekli gördüğü için kapsayıcı (politetik) tanım olarak da adlandırılmaktadır. İslam bilginlerinin, “din; Allah tarafından vahiy yoluyla ve peygamberleri aracılığıyla indirilen; insanların kendi ihtiyarları ile seçtikleri, saliklerini dünyada huzur ve güvene, Ahirette de kurtuluşa götüren, itikat ve amellerden mürekkep kurallardır” (الدين مبادئ أنزل من الله على الرسل بالوحي و يختاره الناس باختيارهم حيث يأمن لهم الطمأنينة و السكينة) şeklinde tanımları bu konuda verilebilecek en güzel tanım olarak yeterli görülebilir.

“Dünya ahiretin tarlasıdır”⁵ hadisi ile esbaba tevessül etmeyi yani tüm beşeri (rasyonel-bilimsel) tedbirleri aldıktan sonra işleri Allah’a havale etmeyi emreden “deveni sağlam kazığa bağla sonra tevekkül et” şeklindeki hadisini de hatırladığımızda, İslam bilginlerinin kapsayıcı tanımının dünya-ahiret dengesini en özlü bir biçimde vurgulayan tanım olduğu görülmektedir.

3. Din-Ahlak Arasındaki Tamamlamacı İlişkinin İşlevselliği

Hayat sadece maddeden ibaret olsa idi insanlık manevi arayışları hiç olmazsa bilimin ilerlediği dönemlerde azaltabilirdi. Ama hiç böyle olmadı. Bilimin ilerlemesi gösterdi ki hayatı daha güvenilir ve rahat kılan esas unsur bilim değil; bilimi yöneten zihniyetlerdir.

Bu bakış açısı, aslında Hegel ile Marx arasındaki muhalefeti de çözmektedir. Hegel’e göre hayatı fikirler inşa etmekte; madde düşüncenin yansıması olmaktadır. Marx ise, Hegel’in yaklaşımını tersinden işleterek, maddenin hayatı ve fikirleri inşa ettiğini ileri sürer. Burada esas sorun madde-mana bütünlüğünü görememektir. İnsanlık tarihinin mana veya anlam arayışı serüveni bitmiş tükenmiş bir olgu olmamıştır. Mana veya anlam arayışı devam etmektedir. İslam tasavvuf erbabına göre, sonsuzluktan uzak olmanın verdiği muhtaçlık, Fenâ Fillâh oluncaya kadar yani insan Rabbine dönüncüye kadar bu manevi arayışı baki kılacaktır.

Dünyanın en temel sorunu savaştır; kavgadır. Ruh-nefis mücadelesinin dengeye kavuşmamasıdır. Kavganın da en temel sebebi, “senin değil de benim olsun” şeklindeki nefsanî dürtü yani çekememezliktir. Kimse cennet benim olsun diye yani hayırlı işlerde açıktan bir yarış yapmıyor ama tersinden yani benim dünyalığım çok olsun diye yapılan yarışları ve bu yarış esnasındaki kavgaları her gün görüyoruz.

Bu temel sorunun esaslı çözümü, madde-mana veya din-dünya ya da dünya-ahiret arasındaki tamamlamacı ilişkiyi görmemizde yatmaktadır.

⁵ İsmail b. Muhammed el-Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ ve Muzilu'l-İlbâs*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, Cilt: 1, 1985, s.495.

Söz konusu tamamlamacı ilişkiyi sabun misaline benzer şekilde kolayca anlatarak tüm bireylere benimsetebilmeliyiz. Nasıl ki sabunu oluşturan kimyasal bileşiklerin adını (Kimya diliyle ifade edersek, yağ asitlerinin sodyum tuzu; sodyum stearat olduğunu) pek kimse bilmez ama bu meseleyi teorik açıdan “sabun” şeklinde bir isimle kolaylaştırmış, sonra da sabunu ucuz satarak herkesin ona sahip olmasını ve onu pratik açıdan deneme imkânı bulmasını sağlamışsak,⁶ madde-mana, din-dünya veya ahlak-din ilişkisini de bu şekilde rasyonelleştirerek, nesnelleştirerek ve en önemlisi basitleştirerek halka benimsetmek zorundayız.

Dürüst olması gerektiğini kabul etmeyen birey yok gibidir. Ama bu ilkeyi veya inancı davranışlarına yansıtacak kadar benimsemiş bireylerin azlığından şikâyet eder dururuz. İman-amel arasındaki bu çelişkili tutumumuz çağımıza özgü yeni ortaya çıkan bir mesele değildir. Bu mesele insanla beraber var olagelen aslında fitri bir meseledir. Yani ruh-nefis mücadelesinde dengenin nefisten yana bozulmasıyla alakalı bir husustur.

Yine bu mesele sadece inanmayanlarla alakalı bir mesele değil; inanan-inanmayan herkesle her an ilgili bir meseledir. Hatta inananları daha çok ilgilendirmelidir. Zira meşhur Cibril hadisine göre inanan kişi her an Allah’ı görüyormuşçasına ona samimiyetle inanmalıdır. Burada yeri gelmişken kısaca hatırlayacak olursak bu olaya göre, Cibrîl (a.s.) bir gün Hz. Peygamber (s.a.v)’in yanına insan suretinde gelerek ona, **a)** İslam nedir; **b)** iman nedir; **c)** ihsan nedir; **d)** kıyamet ne zaman ve **e)** kıyametin alametleri nedir şeklinde beş soruyu soruyor; biri (kıyamet ne zaman) hariç dördünün cevabını alıyor.⁷

Bu hadiste en dikkat çeken husus ihsanın ne olduğuna dair soruya verilen cevaptır. Cibril hadisinde Hz. Peygamber ihsanı “*Allah'a O'nu görüyormuşçasına ibadet etmendir. Her ne kadar sen onu görmüyorsan da, o seni muhakkak görür*” şeklinde tanımlamıştı.

Allah’ı görüyormuşçasına ona ibadet etmek aslında iman-amel bütünlüğüne işaret eden en veciz vurgudur. Günlük ibadetlerimizde çoğu defa aceleciyiz. Bir namazı bizzat Allah’ın huzurunda duruyormuş gibi kılabilen kaç kişi vardır acaba? Namazda bir bakıma Yüce Allah’a vukuat raporu sunuyor ve hatalarımıza tevbe ederek sıkıntılarımıza yardım istiyoruz. Bizzat Allah’ı görüyormuşçasına ona kalp kırmama sözü veren kişi kolay kolay bu hatayı tekrarlayabilir mi? İşte ancak böyle bir namaz kötülüklerden uzak tutabilir. “Namaz kıl, çünkü namaz kötü ve iğrenç şeylerden men eder”⁸ şeklindeki ayet işte böyle huşû içinde yani

⁶ Oliphant, bu şekilde bilimi de halka maledilmesinin gerekliliğini vurgular. M. L. Oliphant, “Günümüzde Bilim”, *Bilim Tarihi*, Çeviren ve Hazırlayan: Cemal Yıldırım, 4. Baskı, Remzi Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1994, ss. 235-240.

⁷ Buhârî, “İman”, 37; Müslim, “İman”, 1.

⁸ Ankebût(29)/45.

Allah'ı bizzat görüyormuşçasına kılınan namaza işaret etmektedir. Kötülüklerden uzak tutmayan namaz da Mâ'ûn suresinde zaten kınanmaktadır.

Kur'an'da itaat kavramının sosyal psikolojik tahliline dair yaptığımız mütevazı bir araştırmada gördük ki, gerek olumlu uymada gerek olumsuz uymada esas ölçüt itikat ve ahlak olmaktadır. Olumlu uymada itikat (%41,4) ve ahlakın (%22,2) beraberce önemi %63,6 oranındadır. Kalan miktar ise %36,4 ile ibadet (%3,2) ve muamelata (%33,2) aittir. Olumsuz uymada itikadın önemi 7 puan daha artarak %70,6'ya çıkmaktadır. Genel ortalama bakımından olumlu ve olumsuz uymada itikat ve ahlakın beraberce önem oranı %67,3; ibadet ve muamelatınki ise %32,7'dir.⁹

Kısaca meselenin özü samimi iman veya imanda samimiyettir. Bu nedendir ki Kur'an, Mekke döneminde daha çok inanmayanlara tabi olma çağrısı yaparken, Medine döneminde daha çok inananlara itaat etme davetinde bulunmaktadır. Bu da bize itaatin daha çok inananlara yönelik bir kavram; ittibanın ise genelde inanmayanlara yönelik bir kavram olduğunu göstermektedir.¹⁰

OLUMLU İTAAT				
İnananlar: Allah'a ve Elçilerine (24 Medenî), Allah, Rasûl, Ulu'l-Emre (1 Medenî) ve Kadın Kocasına (1 Medenî) İtaat Etsin/Ediyorlar:				
26/41=%63,4.				
İnanmayanlar: Allah'a ve Elçilerine (12 Mekkî; 3 Medenî) İtaat Etsin/Etmeli:				
15/41=%36,6.				
	Toplam Ayet		%	
	Mekkî	Medenî	Mekkî	Medenî
İnananlar	0	26	0,0	100,0
İnanmayanlar	12	3	80,0	20,0
Toplam	12	29	29,3	70,7
	41		100,0	

Olumlu itaate ilişkin tüm taleplerin yaklaşık %70,7'si Medine dönemine aittir. Yine tüm olumlu taleplerin 26/41=%63,4'ü de inananlara yöneliktir. Mekke dönemindeki tüm (12/12) olumlu itaat talepleri inanmayanlara yönelik iken, Medine dönemindeki olumlu itaat taleplerinin ise 26/29=%89,7'si inananlara yöneliktir.

Bu rakamların söylediği ilk şey, inananlara daha çok itaat çağrısının Medine döneminde yapılmasıdır. Medine döneminde Müslümanlar artık bir devlete sahip sayılabilecek konumdadırlar. Mekke döneminde tüm (12/12=%100,0) olumlu itaat çağrıları inanmayanlara yapılmışken, bunun Medine döneminde 26/29=%89,7 oranında inananlara yapılmasının anlamı, artık tehdit unsurunun değişmesidir. Yani Mekke döneminde güçlü ve haddi aşan taraf inanmayanlar olduğu için itaat çağrısı onlara daha çok yapılmaktaydı. Medine

⁹ Osman Eyüpoğlu, *Kur'an'da İtaat Kavramının Sosyal Psikolojik Tahlili*, İz Basma, Bişkek, 2006, ss.238-239.

¹⁰ Bu konuyla alakalı verilen bilgiler, Eyüpoğlu, *Kur'an'da İtaat Kavramının Sosyal Psikolojik Tahlili*, ss.178-181'den alınmıştır.

döneminde ise bir devlet imkânına kavuşan inananların, iç birliklerinin muhafazası açısından rehavete karşı uyarılmak amacıyla itaate çağrılmaları gerekmektedir.

Medine döneminde kavuşulan devlet sahibi olma imkânı artık içte birliğin rehavet tarafından tehdit edilmesini beraberinde getirdiğinden, kalenin içten yıkılması tehlikesine karşı bir önlem amacıyla daha çok uyarılması gerekenler inananlar olmuştur. Bu sebeple *gönülden bağlı olmayı yani benimseme düzeyinde bir uyma davranışını* ifade eden itaat kavramı ile inananlar, birliğin devamlı muhafazası konusunda vahiy tarafından uyarılmışlardır.

İman veya itikat, Din Sosyolojisi açısından dinin ilk ferdi tecrübe boyutunu ifade eder. İman-amel arasında aslında tabii bir farklılık/ayırım yoktur. Biz öğretebilmek veya öğrenebilmek açısından zihinde bu ayırımı yapmaktayız ve bu yüzden yapay bir ayırımdır. “Ey iman edenler! Allah'a, Peygamberine, Peygamberine indirdiği Kitab'a ve daha önce indirdiği kitaba iman(da sebat) ediniz”.¹¹ İnananlardan imanın istenmesi ve yukarıda işaret ettiğimiz üzere yine inananlardan tabi olmalarının talep edilmesi göstermektedir ki, inançta ve amelde süreklilik esastır. Bu nedenle Hz. Peygamber ibadetin az ama sürekli olanının makbul olduğunu (Allah'a daha sevimli geldiğini) ifade etmiştir.¹² Kur'an da namazlarında süreklilik olan Müslümanı övmektedir: “Namazını aksatmadan sürekli kılanlar hariç...”¹³.

Gündelik hayattaki sade gözlemlerimizden de rahatlıkla anlaşılmaktadır ki, tutum değişiminin kalıcı olması için bunun süreklilik arz etmesi gerekmektedir. Mesela kırmızı ışıktaki ömür boyu beş bin defa dursak ve hiç kaza yapmamış olsak dahi, bir defa durmadığımızda kazaya sebebiyet verip birilerinin yaralanmasına hatta ölmesine dahi neden olabiliriz. Bu nedenle gündelik hayattaki tecrübelerimiz bile bize öğretmektedir ki, doğru bir davranışa inanmak ve onu uygulamaktan daha önemlisi bu davranışımızın süreklilik arz etmesidir. Dolayısıyla ayet ve hadisler bu hususu çok anlaşılır bir biçimde vurgulamaktadır.¹⁴

Davranışta kalıcılığın sağlanması da bireylere bir şeye inanmakla o şeyi yapmak arasında fark olmadığını; inanmak demek davranışa yansıtma demek; iman demek o imanın amele dönüşmesi demek olduğunu iyi anlatabilmemize bağlıdır. Yukarıda verdiğimiz “Ey iman edenler! Allah'a, Peygamberine, Peygamberine indirdiği Kitab'a ve daha önce indirdiği kitaba iman(da sebat) ediniz”¹⁵ şeklindeki ayette inananlara dahi “inanın” denmesi, inancın yeterince davranışa yansımaması veya yansısa bile süreklilik arz etmemesi sebebiyledir.

¹¹ Nisâ(4)/136. Diyanet Vakfı mealinden.

¹² Buhârî, “Rikâk”, 18; Müslim, “Musâfirîn”, 218.

¹³ Me'âric(70)/22,23.

¹⁴ Eyüpoğlu, *Kur'an'da İtaat Kavramının Sosyal Psikolojik Tahlili*, ss.72-73.

¹⁵ Nisâ(4)/136. Diyanet Vakfı mealinden.

Daha önce de geçtiği üzere Cahiliye Arapları zaten Allah'ın varlığını biliyorlardı¹⁶ ama ona hakkıyla (dürüstçe) inanmıyorlardı. Müslümanlar da samimiyet açısından aynı derecede değildi ve bu yüzden Allah, inana-inanmayan herkesten (her insandan), **a)** inanmasını ve **b)** imanında samimi olmasını istemekte; kısaca *samimi bir iman talebinde* bulunmaktadır: “Ey iman edenler! Allah'tan korkun ve Peygamberine *inanın* ki O, size rahmetinden iki kat versin ve size ışığında yürüyeceğiniz bir nûr lütfetsin; sizi bağışlasın. Allah, çok bağışlayan, çok esirgeyendir”.¹⁷

Görüldüğü üzere Allah'ın itaat-ittiba taleplerinin en temeldeki iki gerekçesi, **a)** iman ve **b)** imanda samimiyet olmaktadır.¹⁸ İman-amel arasında ayırım yaparsak, amel zayıf olsa da sadece imanın yeteceği şekilde bir zihniyetin oluşmasının kapılarını açmış oluruz. Bu sefer de davranışlarımızla adeta “*Lâ ilâhe illellah diyen Cennete girer*”¹⁹ hadisi ile daha önce de ifade ettiğimiz “*İhsan; Allah'a O'nu görüyormuşçasına ibadet etmendir*”²⁰ hadisi arasında tezat olduğunu ifade etmiş oluruz. Hâlbuki burada ikinci hadis birinci hadiste geçen iman nasıl olması gerektiğini ifade etmektedir. Bu durumda tabii ki ihsan derecesinde bir imana sahibi kişi Cennete girer. Çünkü onun imanı ile ameli bir bütün olmuştur; neye iman etmişse onu amelinde **a)** aynen yansıtmıştır; **b)** amelinde samimidir ve **c)** bu amelinde de süreklilik vardır.

4. Sonuç ve Değerlendirme

Karakter veya kişilik bozukluğunun temelinde yatan esas nedenlerin belki de en önemlisi, bir şeyin ne olduğu ile ne işle yaradığı arasındaki ayırım ve bu ayırımın bir zihniyet halini alması yatmaktadır. Her toplum özü-sözü bir; sözü-ameli aynı bireylerin yetiştirilememesinden yakınmaktadır. Bunun temel veya en esaslı çözümü üzerinde herkes kafa yormakta ama neticede ‘*ahlaklı nesiller yetiştiremiyoruz*’ şeklinde basit bir ifadenin dile getirilişinden fazla bir şey yapılamamaktadır. Fizik bilimi açısından nasıl maddenin bir atomu veya en küçük parçası arayışı varsa, sosyal bilimler de bozuk zihniyetlerin atomistik sebebi üzerinde durmalı ki mesele kalıcı bir çözüme kavuşturulabilsin.

Bunun için izlenebilecek birçok yol olsa da kanaatimizce uzun vadeli ama en esaslı/köklü çözüm, gerek örgün gerek yaygın olsun tüm eğitim sistemimiz aracılığıyla, öz ile söz, söz ile fiil, öz ile kabuk, inanç ile davranış, iman ile amel, din ile ahlak, dünya ile ahiret, ruh ile beden... gibi ayırımların yapay olduğunu; öğrenmek ve öğretmek amacıyla bizim zihinde yaptığımız ayırımlar olduğunu, gerçekte bunlar arasında tamamlamacı ve ayrılmaz

¹⁶“Andolsun ki onlara: Gökleri ve yeri kim yarattı? diye sorsan, elbette «Allah'tır» derler”. Zümer(39)/38. Diyanet Vakfı mealinden.

¹⁷Hadîd(57)/28. Diyanet Vakfı mealinden. Vurgular bize aittir.

¹⁸Eyüpoğlu, *Kur'an'da İtaat Kavramının Sosyal Psikolojik Tahlili*, ss.232-234.

¹⁹Buhârî, “İlim”, 34; “Rikâk”, 50; Ebû Dâvud, “Cenâiz”, 20.

²⁰Buhârî, “İman”, 37; Müslim, “İman”, 1.

bir ilişki bulunduğunu sabun formüleştirecek yani rasyonel, anlaşılır ve bilimsel gerekçeleri ile anlatabilmemizde yatmaktadır.

Daha önce de değindiğimiz üzere bu mesele tıpkı ruh-beden ayırımı gibi aslında basit anlaşılır bir husustur. Biz gerçeklikler/nesnelere dünyasında bedensiz bir ruh müşahede edemediğimiz gibi ruhsuz bir beden de müşahede edememiş olmaktadır. Hürmeten ölüye diri muamelesi yapıyoruz ama o artık toprağın hakkı diyerek onu defnediyoruz. Burada, Tanrı-evren aynılığı anlamında panteizmden veya her şeyin Tanrıdan sudur ettiği anlamında panenteizmden (İbnu'l-Arabî ve Spinoza'ya kadar uzanan hem aşkın hem de içkin bir Tanrı anlayışından) kaynaklanan felsefi akımları konu edinmek gibi bir amacımız yoktur. Sadece iman-amel bütünlüğünü nasıl elde edebileceğimizi işlevsel/pratik açıdan ele almaya çalışmaktayız.

Dolayısıyla bu işin felsefi boyutuna veya kelami yansımalarına girmeden, ruh-beden; lafız-mana; kök-gövde; lügat-ıstılah, sözlük-terim veya etimolojik-semantik anlam; teorik-pratik; öz-işlev; iman-amel; öz-kabuk; ahlak-din; dünya-ahiret bütünlüğünü algılamamıza mani olan tüm mekanizmaları veya en temel mekanizmayı bulup bertaraf etmeye odaklanmalıyız.

İman-amel bütünlüğünü işlevsel açıdan ele alıp örgün-yaygın tüm eğitim sistemlerinde işlemek, Tanrı-evren aynılığını (özdeşliğini) savunan panteistik veya hem aşkın hem de içkin Tanrı anlayışını savunan panenteistik felsefi tartışmalara veyahut Mutezile'nin ameli, Mürcie'nin de imanı önemli görmesi gibi kelami münakaşalara bizi sürüklemeyiz. Çünkü bu konudaki kelami ve felsefi tartışmaların amacı ile bizim amacımız farklıdır. Kimse imanı ile ameli veya sözü ile eylemi arasında tam uyum olan bireyleri reddetmez. Böyle dengeli şahsiyetler yetiştirmek, tüm eğitim sistemlerinin en üst amacıdır; hayalidir. Öyleyse bizim amacımızın, sözü edilen felsefi ve kelami sıkıntılara sürüklemeyeceği açıktır. Yapılacak iş zahiren çok zor ve karmaşık gibi gözükse de âcizane kanaatimize göre atılacak ilk adım aslında basit ama etkili bir adım olacaktır.

Bu ilk adım da, yukarıda iki kez vurguladığımız üzere basitçe şöyle ifade edilebilir: İlkokuldan üniversiteye tüm okullarımız gibi örgün eğitim kuruluşlarında; özel okullar, kurslar gibi yaygın eğitim organlarında; aile, arkadaş ve kitle iletişim araçları gibi ömür boyu devam edecek eğitim süreçlerinde, değişik etkinlikler ve dersler aracılığıyla şu ilkelerin bir şekilde işlenmesini sağlamak büyük aciliyet gerektirmektedir:

Ruh-beden; lafız-mana; kök-gövde; lügat-ıstılah, sözlük-terim veya etimolojik-semantik anlam; teorik-pratik; öz-işlev; iman-amel; öz-kabuk; ahlak-din; din-akıl; dünya-ahiret; din-dünya arasında aslında farklılık yoktur. Bunlar arasında tamamlamacı bir ilişki vardır. Bunlar ağaç ve meyvesi; ağacın gövdesi ve dalları; ağacın kökleri ve gövdesi; ağacın kabuğu ve özü gibi aslında bir bütünün birbirinden ayrılamaz iki yüzüdür/parçasıdır. Biz

bunları öğretmek ve öğrenmek için zihinde ayırsak da gerçekte onlar birbirinden ayrıldığında tek başına ikisi de bir mana ifade etmez.

Ruh-beden ilişkisi: Tıpkı ruhla beden ayrıldığında ne ruhu görürüz, ne de cesede canlı bir insan gibi seslenebiliriz.

Lafız-mana ilişkisi: Bir sözün lafzını atarsak elde okuyacak bir şey kalmaz. Sadece lafzın içerdiği tek anlama bakarsak bu sefer de her şey donar; yorum, uyum ve gelişme denen bir şey olmaz.

Kök-gövde ilişkisi: Ağacın kökleri suya ulaşmazsa gövde beslenemez. Gövde olmazsa kökler oluşamaz.

Lügat-ıstılah (sözlük-terim veya etimolojik-semantik) anlam ilişkisi: Sözlük anlam ana gibidir, ağacın tohumu gibidir; o olmazsa ıstılah anlam ortaya çıkmaz. İstılah anlam olmazsa, sözlük anlam kısır kalır; gelişemez, yol alamaz, çoğalamaz.

Teorik-pratik ilişkisi: Düşüncelerimiz, hayallerimiz olmazsa ne yapacağımızı bilemeyiz, plan üretemeyiz; plan olmazsa, neyi uygulayacağımızı anlayamayız. Pratik veya uygulama olmazsa teorilerimiz havada kalır, anlamı olmaz.

Öz-işlev ilişkisi: Bir şeyin özü olmazsa kendisi meydana gelmemiş olur. Bir şeyin bir işlevi, görevi, amacı olmazsa onun varlığının anlamı olmaz; boş şey olur. Hâlbuki evrende boş hiçbir şey yaratılmamıştır.²¹

İman-amel ilişkisi: ‘Pratikte imanı olup da namaz, oruç, sadaka, iyilik, anne babaya saygı, kamu hizmeti; yoldan zararlı bir şeyi kaldırmak... gibi hiçbir ameli olmayan bir kişi olabilir mi?’ diye sınıfa sorduğumuzda, bir öğrenci ‘olabilir’ dedi. ‘Bir örnek yeterli, ben de merak ettim, söyle’ dedim. Üç-beş saniye düşündü ve sonra gülümsemeye başladı; örnek veremedi. Gerçekten de iman demek amel demek, amel demek iman demektir. Allah’a inanan bir kişi eğer bu imanında samimi ise öyle ya da böyle mutlaka bir şekilde bu imanını davranışına yansıtacak bir iş/amel yapacaktır. Zira iman olmazsa amel olmaz, amel olmazsa imanın anlamı olmaz. İkisi ayrı şeyler değil; tıpkı başımızın sağ ve solu gibi bir bütünün iki ayrı yüzüdür. Bu ayırım, öğrenmek ve öğretmek amacıyla zihinde yaptığımız (yapay) bir ayırımdır; gerçekte (özel açıdan da, işlevsel açıdan da) bunlar iki ayrı şey değildir.

Öz-kabuk ilişkisi: Ağacın kabuğu olmasa, özüne su yürümez, özü olmazsa kabuğu oluşmaz.

Ahlak-din ilişkisi: Dürüstlük dinin de ahlakın da en temel ilkesidir. Ahlak olmasa dinin güzelliği (mekârimi) kalmaz, din olmasa ahlak ölümsüzleşemez. Kısaca insan, peygamber gibi bir rehber olmadıkça; ahlak da din gibi bir destek bulmadıkça

ölümsüzleşemez.²² Ahlaki kurallara daha bir samimiyetle ve ölümsüzleştiren bir duyguyla sarılmamızı ancak din sağlayabilir.

Din-akıl ilişkisi: Din akıllılara indirilmiştir. Akıl yoksa sorumluluk da yoktur. Din, deveni sağlam kazığa bağladıktan yani tüm rasyonel ve bilimsel/nesnel önlemleri aldıktan sonra Allah'a tevekkül edebileceğimizi söyleyecek kadar, akli son derece önemsemektedir. Din olmasa akıl tek başına dünyevi ve uhrevi kurtuluşu yakalayamaz, bir yerde akıl veya akıllı varlık yoksa oraya din de gönderilmemektedir. Kur'an, aklın vurgulu bir tarzda işlek/işlevsel kullanılmasını tavsiye etmektedir.²³

Dünya-ahiret ilişkisi: "Dünya ahiretin tarlasıdır"²⁴ ifadesi tek başına konuyu anlatmaya yeterli sayılabilir. Dünya-ahiret bütünlüğü aslında gerçekliğin tamamını ifade etmektedir. En fazla 100 yıllık ortalama bir ömür gerçeklikler âleminin tamamını kuşatabilir mi? Elbette kuşatamaz. Demek ki akılla kavrayıp bilimsel olarak henüz yeterince ifade edemediğimiz gerçeklik dünyası, bizim algı ve bilgimizi aşmaktadır. Bu nedenle gerçeklikler âlemini, dünyayı da içine bir bütündür. Ahiretin en rasyonel izahı bu olsa gerektir. Ayrıca insanın ölümlü bir varlık olarak ölümsüzlüğü arzulamasını ancak ahiret kavramı ile ifade edebiliriz. Sonra bu dünyada girilen sosyal ilişkilere bağlı olarak oluşan ve adaletli karara bağlanamayan hak-hukuk meseleleri de ahiretin varlığını gerektirmektedir. Kısaca sonsuz ahiret olmasa, kısacık dünyanın anlamı olmaz; dünya olmasa, ahireti kazanacağımız sınava girememiş oluruz. İki bir bütünün ayrılmaz parçalarıdır; biri ötekini, öteki de berikini ispat eder.

Din-dünya ilişkisi: Din-dünya da bir bütünün iki yüzüdür; dini atarsak dünyanın anlamı olmaz, dünyayı atarsak dini yaşayacak yer bulamayız.

Din-ahlak, din-dünya, din-akıl gibi saydığımız kavramları sanki onlar gerçekte ayrı ayrıymış gibi düşünmek, özü-sözü bir sağlıklı kişiliğin oluşumunu engelleyen en temel/derin sebep olarak düşünülebilir.

Bir şeyin ne olduğuna yoğunlaşmak, o şeyin ne işe yaradığı gerçeğini görmemizi engeller. Namazı sadece bir ibadet olarak görmek, onun kötülüklerden uzaklaştıran işlevini unutturabilir ("Namaz kötülükten uzaklaştırır", Ankebût(29)/45). Neticede namaz kılan ama kötülüğü de rahat işleyen bozuk bir kişilik ortaya çıkabilir. Benzer şekilde zekâtı sadece bir

²¹ Sâd(38)27: وَمَا خَلَقْنَا السَّمَاءَ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا بَاطِلًا "Allah yerde, gökte ve ikisi arasındaki hiçbir şeyi boşuna yaratmadı".

²² "Tek cümle ile, ahlak, doğru yolu seçmek için bize yol gösterir; Hak bir din ise bu doğruya bütün kalbimizle sarılabilmemiz için yardımcı olur". Mehmet S. Aydın, *Tanrı-Ahlak İlişkisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1991, s.220.

²³ "Allah'ın izni olmadan hiç kimse inanamaz. O, akıllarını kullanmayanları murdar (inkârcı) kılar". Yûnus(10)/100. Diyanet Vakfı mealinden. Elmalılı, وَيَجْعَلُ الرَّجْسَ عَلَى الَّذِينَ لَا يَعْقِلُونَ, kısmında geçen "rics; الرَّجْسَ" kavramını "pislik" olarak çevirir. Anlam o zaman "akıllarını güzelce kullanmayanları Allah pislik içinde bırakır" şeklinde olmaktadır. Kısaca bir bütün olarak bu ayet, Kur'an'ın akla ne derece önem verdiğini gösteren veciz bir ifadedir.

²⁴ el-Aclûnî, s.495.

ibadet olarak görmek de, onun sosyal adaleti sağlama amacını unutturur. Sonuçta zekât veren ama bir türlü toplumsal adaleti başaramayan Müslümanlar karşımıza çıkabilir. İmanı ile ameli arasında uyum olmayan; sadece imanî meselelere ağırlık verip ameli kısmı ihmal eden kişilerden, bilinçli-şuurlu Müslüman olmaz. Böyle kişilerden oluşan bir toplumda da kalkınma hamleleri başarılamaz.

Tersinden bakacak olursak, bir şeyin sadece ne işe yaradığı kısmına ağırlık verirsek, bu sefer de o şeyin özünü unuturuz. Mesela zekâtı sadece sosyal yardımlaşma açısından düşünüp verirsek, onu bir itikat edası ve coşkusuyla yapamayız. Bir şeyi sırf faydası açısından ele alırsak neticede pragmatist (menfaatçi) bir zihniyete düşebiliriz.

Batı medeniyeti adeta bir şeyin sadece ne işe yaradığı üzerine odaklandığı için, insani sorunlara; mesela zulme uğrayan mağdurlara, açıklıkla pençeleşen Afrika'ya karşı duyarlılığı çok zayıftır. Bosna savaşı sırasında televizyondan haberleri izlerken Amerikalı bir üst yetkilinin (Başkan yardımcısı olabilir), *'Amerika insani meseleler uğruna ekonomisini zorlayamaz'* şeklinde bir ifade kullandığını dinlemiştik. İşte bu nokta insanlığın öldüğü noktadır ve buna sebep olan köklü zihniyet de, bir şeyi sadece ne işe yaradığı açısından değerlendirmektir. *Bu hem insani yarar ihtiva etmektedir ve hem de Allah'ın emridir* diye hareket etseydi bu üst yetkili, savaşa daha erken müdahale edilebilirdi ve belki de can kaybı en aza inecekti.

Doğu medeniyeti de bir şeyi adeta ne olduğu üzerinden değerlendirmeye odaklandığı için, o şeyin hikmetlerini (sosyal işlevlerini, yararlarını) gözden kaçırmaktadır. Neticede 'gözlerimi kaparım, vazifemi yaparım' şeklinde adeta kişiyi emir kulu yapan bir zihniyet ortaya çıkmaktadır. Darbe teşebbüslerinde yakalananların genellikle 'komutan öyle emretmişti' gibi bahanelere sığınması bu konuya güzel bir örnektir. Diğer güzel bir örnek olarak, Hz. Peygamber ibrikle abdest aldı diye bu hususu sadece lafzi (şekil açısından) anlayıp tuvalet musluklarını kırmaya varıncaya kadar dinen meşru yeniliklere kapalı duran zihniyeti verebiliriz. Burada, *o gününü koşullarında en kolay ve temiz yöntem olarak ibrik tekniği vardı ama artık şimdi şebeke suyu var; evin her tarafına musluk takılabiliyor, bu nedenle 'ibrik' bugün 'musluk' anlamında okunabilir* şeklinde düşünmememize sebep olan esas husus, bir şey lafzen (özü itibariyle) ne ise onu daima o şekilde düşünmek; o şeyin manası yani işe yarar kısmı (hikmetleri) üzerinde durmamaktır.

Bir şeyin sadece özüne odaklanıp hikmetlerini (ameli kısmını, yararlarını, işlevlerini) gözden kaçırmak, öğrencinin öğretmenini; öğretmenin müdürünü; memurun amirini; evladın anne-babasını; müridin şeyhini; erin komutanını suçladığı bir kör itaat kuyusuna düşmemize sebep olmaktadır. Toplum olarak emrimizi sorgulamadan ona tabi olan bireylerle çalışmak

adeta işimize gelmektedir. Bu tutum, akıl, bilim, toplumsal menfaat ve eğitim açısından yanlıştır; sadece menfaatçilik açısından işe yararadır.

Kısaca, bir şeyin ne olduğu ile ne işe yaradığı sorusu, öğrenmek ve öğretmek amacıyla bizim zihinde yaptığımız bir ayırımdır. Gerçekte bir şeyin özü ile ne işe yaradığı (faydaları, hikmetleri) arasında nesnel/müspet bir ayırım yapılamaz. Yaptığımız takdirde bu yukarıda zikrettiğimiz menfi zihniyetin oluşmasına zemin hazırlayan en köklü faktör olabilir.

Doğu medeniyeti, bir şeyin özü itibarıyla ne olduğuna (yani imana, lafza, dine) odaklaşmakla işlevi gözden kaçırmakta; Batı medeniyeti de bir şeyin ne işe yaradığına (yani amele, manaya, dünyaya) odaklaşmakla özü kaybetmektedir.

Aslında bu iki anlayış da hatalıdır; noksandır. Doğru olan ikisinin de birleştirilmesidir. Yani doğu ile batı nasıl coğrafi manada bir bütünsel, medeniyetlerin de veya zihniyetlerin de bu anlamda bütünleşmesi kaçınılmazdır. Daha önce de verdiğimiz üzere, Kur'an açısından bakılınca olumlu uymada itikat (%41,4) ve ahlakın (%22,2) beraberce %63,6 oranında önemli olması da bu birleşmenin önemini göstermektedir. Kalan miktar ise %36,4 ile ibadet (%3,2) ve muamelata (%33,2) aittir. Olumsuz uymada itikadın önemi 7 puan daha artarak %70,6'ya çıkmaktadır. Genel ortalama bakımından olumlu ve olumsuz uymada itikat ve ahlakın beraberce önem oranı %67,3; ibadet ve muamelatınki ise %32,7'dir.²⁵

Kur'an'da itaat kavramının sosyal psikolojik tahlili açısından bakılınca, gerek olumlu uymada gerek olumsuz uymada esas ölçüt itikat ve ahlak olmaktadır. İtikat ve ahlak oranının yüksek (%67,3) olması, sadece itikadın önemli olduğu anlamına gelmez. İbadet ve muamelat yani amelin oranının düşük (%32,7) çıkması da bunların daha az önemli olduğunu göstermez. Mesele itikatla başlıyor ama bu davranışlara yansımayınca da özü-sözü bir olmayan bozuk kişilikler ortaya çıkmaktadır. Mesele itikatla başlayıp orada bitseydi veya itikat ahlak ve amelden önemli olsaydı, itikadın oranı %80-90'larda olur, ötekilerinki de %10-20'lerde kalırdı. Hâlbuki sırayla itikadın oranı %41,4; muamelatınki %33,2, ahlakınki %22,2 ve ibadetinki de %3,2'dir. İtikadın oranı en yüksek ama diğer üçünü davranış boyutu olarak aldığımızda ibadetinki toplamda %58,6'ya ulaşmaktadır. Bu açıdan bakılınca yaklaşık olarak itikat ve amel arasında yarı yarıya aynı önem oranı geçerli olmaktadır.

Kısaca hangi taraftan bakacak olursak olalım iman ve ameli bir bütün olarak görmek kaçınılmazdır. İman amelden ayrılabilir olsaydı, "Namaz kıl, çünkü namaz kötü ve iğrenç şeylerden men eder"²⁶ şeklinde; imanla amel, amelle ahlak iç içe ifade edilmezdi ve ayrıca kötülüklerden uzak tutmayan namaz da Mâ'ûn(107)/4-7'de kınanmazdı.

²⁵ Eyüpoğlu, *Kur'an'da İtaat Kavramının Sosyal Psikolojik Tahlili*, ss.238-239.

²⁶ Ankebût(29)/45.

Müslümanların küresel dünyada sahip oldukları potansiyeli harekete geçirememelerinin altında yatan temel zihniyet sorunu, inanç-davranış, ruh-toplum; birey-toplum; ruh-beden; lafız-mana; kök-gövde; lügat-ıstılah; teorik-pratik; öz-işlev; öz-kabuk; ahlak-din; din-akıl; dünya-ahiret; din-dünya... kısaca iman-amel arasında yaptıkları ayırımın davranışlara da yansımından kaynaklanmaktadır.

Başka bir ifadeyle, iman-amel kavramlarını sanki onlar gerçekte ayrı ayrıymış gibi düşünmek, özü-sözü bir sağlıklı kişiliğin oluşumunu engelleyen en temel/derin sebep olarak karşımıza çıkmaktadır. Çare aşağıdaki özet tablonun da işaret ettiği üzere, İslam'ın boyutları arasındaki tamamlamacı ilişkiyi hem fikren hem de davranış olarak içimize sindirmemiz; aklımıza ve kalbimize nakşetmemiz gerekmektedir:

İslam'ın Boyutları Arasındaki Tamamlamacı İlişki	
<i>İnanç-İbadet İlişkisi</i>	“Benden başka İlâh yoktur; şu halde bana kulluk edin” (Enbiyâ(21)/25).
<i>İnanç-Ahlak İlişkisi</i>	“İnanıp doğru sözlü olanlar...” (Fussilet(41)/30).
<i>İnanç-Muamelat İlişkisi</i>	“İnanıp ameli salih işleyenler...” (Âl-i İmrân(3)/57).
<i>İbadet-Ahlak İlişkisi</i>	“Namaz kötülükten uzaklaştırır” (Ankebût(29)/45).
<i>İbadet-Muamelat İlişkisi</i>	“Namazı kılın, zekâtı verin (Nûr(24)/56).

Görüldüğü üzere İslam'ın boyutları arasında bir ayırım yapamayacağımızı bu sade tablo bize yeterince açık olarak izah etmektedir. İman-amel ayırımını bir bakıma ibadet ahlak veya din-ahlak ayırımını anlamına gelmektedir. Namazı hakkıyla (huşû içinde; Mü'minûn(23)/2) kılanın ahlakı da güzel olur, bu güzellik onun imanının olgunluğuna işaret eder ve onun insanlarla ilişkileri de (muamelatı da) başkalarına örnek oluşturur.

Mü'minûn(23)/1-11. Ayetlerinde anlatılan Mü'minlerin özelliklerine baktığımızda İslam'ın dört boyutunu orada da açıkça görmek mümkündür:

Ahlak	1. Muhakkak ki, mü'minler felâha ermişlerdir.
İbadet	2. O mü'minler ki, namazlarında havf (tevazu) sahipleridir.
Ahlak	3. Ve o mü'minler ki onlar, her lüzumsuz şeyden yüz çevirirler.
İbadet	4. Ve o mü'minler ki, onlar zekâtı da ifa edenlerdir.
Ahlak	5. Ve o mü'minler ki, onlar elbette avret mahallerini muhafaza edenlerdir.
	6. Ancak zevceleri veya sağ ellerinin malik olduğu cariyeleri müstesna. Çünkü onlar, (bu halde) kınanılmış değildirlere.
	7. Artık kimler de bunların ötesini istemiş olursa işte haddi tecavüz etmiş olanlar onlardır, onlar.
İbadet	8. Ve o mü'minler ki, onlar, emanetlerine ve ahdlarına riayet edenlerdir.
	9. Ve o mü'minler ki, onlar namazları üzerine muhafazada (muvazabette) bulunurlar.
Ahlak	10. İşte vâris olanlar, onlardır.
	11. Onlardır ki, Firdevs'e vâris olurlar, onlar orada müebbeden kalıcılarıdır.

Ayetlere ilişkin tabloyu sadece ibadet-ahlak kategorisi altında da oluşturabiliriz. Ancak buradaki ahlaki özellikler muamelatı da ihtiva etmekte, hepsi beraber ihsan derecesinde bir imanın

yansıması olmaktadır. Bu tablo da İslam'ın boyutları arasındaki tamamlamacı ilişkiyi ortaya koymakta ve bize bir bakıma zihinde yapay olarak ayrılan bu boyutların gerçeklikler dünyasında bir bütünün birbiriyle doğrudan ilişkili dört yüzü olduğunu göstermektedir.

İslam'ın iman-amel veya ibadet-ahlak boyutları arasındaki ilişkiyi zihinde ayırmak belki öğreticilik açısından işlevsel olabilir ama bu ayırımın iman-amel veya ibadet-ahlak bütünlüğünü bozacak şekilde algılanmaması için çok dikkatli olmak gerekecektir. *Zira imanın olup da amelin çok çok az olsa bile cennetin garanti olduğuna dair fazlasıyla tehlikeli ve gizli bir algı*, birçok Müslümanın imanı-ameli arasında uçurumlar oluşmasına neden olmaktadır.

İslam dünyasının geri kalmışlığı²⁷ bağlamında dile getirilen ciddi/meşhur yorumlar da esas sorumlu olarak bu iman-amel arasındaki uyumsuz tutumumuza işaret etmektedir.

Mesela, Weber'in batı dünyasında oluşan maddi zenginliğin kaynağını Protestan dini liderlerinin Hıristiyanlığı işlevsel yorumlamayı başararak mümkün olduğuna dair iddiası²⁸ bu konudaki en temel örneklerden biridir. Yani ona göre Tanrının sevgili kulu olmanın ölçütü ameli salih anlamında rasyonel eylemdir; mesela iş yeri açman ve birkaç işçi istihdam ederek işsizliğin çözümüne katkıda bulunmandır.

Günay'a göre de özetle aynı iddia geçerlidir: Bütün orta çağ boyunca, Hıristiyanlığın bu dünya hayatından kaçmayı dini açıdan üstün tutmasına, İnciller'de de zenginliğin kötülenmiş olmasına rağmen, Protestan dini liderleri, Hıristiyanlığı, modern kapitalizmin doğuşunu kolaylaştıracak şekilde yorumlayabilmişti. Buna karşın, zekât vereni inanmış,²⁹ vermeyeni ise inanmamış³⁰ konuma koyacak kadar maddi dayanışmaya önem veren Kur'an'ın hâkim olduğu İslam ülkelerinde ise Batı'dakine benzer bir rasyonel kapitalizm doğmamıştır ve/veya doğmuyor.³¹

B. S. Turner da, İslam dünyasında bu zihniyetin oluşmamasını rasyonel eylemin yerini patrimonyal (şefliğe dayanan) bürokrasi sisteminin oluşmasına bağlar.³²

C. Efgani ve M. Abduh da, "Allah'ın kanununda bir değişme, bir sapma bulamazsın"³³ ayetini, "hayatiyet ve gelişme, iyi değerlerle donanmaya bağlıdır. Helak ve yıkımlar da bu

²⁷ Geri kalmışlık gibi beşeri sorunların zihniyetle ilişkisi bağlamında birkaç örnek olarak şunlara bakılabilir: Niyazi Usta, "Din ile İlgili Tutumlarımız ve Paradigma-Metodoloji Sorunu", *Dini Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 22, Mayıs-Ağustos 2005, (ss.91-104); Niyazi Usta, "Ahiret İnancında Yabancılaşmanın İktisadi Zihniyet Yansımaları", *Akademik Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 1, Sayı: 2, Güz 1996; Niyazi Usta, "Yaygın Din Eğitimi Hizmetlerinin Zihniyet Değişimindeki Rolü", *Din ve Toplum Yazıları* (içinde), Platin Yayınları, Ankara, 2008, (ss.99-108); Niyazi Usta, "Unutulan Dindarlık Değerlerimiz", *Ekev Akademi Dergisi*, Yıl: 9, Sayı: 25, Güz 2005; Muhittin Düzenli, "Çağdaş Hadis Tartışmaları Bağlamında Dinamik Hadis Algısı", *Bilim, Ahlak ve Sanat Bağlamında Çağdaş İslam Algıları Sempozyumu (26-28 Kasım 2010)*, Samsun, 2011, (ss.213-237).

²⁸ Max Weber, *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*, Çeviren: Zeynep Aruoba, Hil Yayınları, İstanbul, 1985, ss.12,14,20-23.

²⁹ Eylül(92)/5-11.

³⁰ Eylül(92)/17-21; Mâ'ûn(107)/1-7.

³¹ Ünver Günay, *Din Sosyolojisi Dersleri*, Kayseri, 1993, s.326.

³² Bryan S. Turner, *İslam Kapitalizm ve Weber Tezleri*, Çeviren: Mustafa Özel, ss.58-64; Peter L. Berger, *Dinin Sosyal Gerçekliği*, Çeviren: Ali Coşkun, İnsan Yayınları, İstanbul, 1993, s.138.

³³ Fâtır(35)/43.

değerlerden uzaklaşmaya bağlıdır” biçiminde sosyal bir yasa olarak algılar³⁴ ve geri kalmışlığımızı benzer şekilde yani rasyonel eylemin oluşmaması bağlamında değerlendirir.

Fazlurrahman da, “biz onlara zulmetmedik, fakat onlar, kendi kendilerine zulmediyorlardı”³⁵ anlamındaki ayetleri, “gelişmelerle karşılaşan toplumun kaderi, bu yeni meydan okumaları, yaratıcı bir biçimde, kendi içinde sindirme becerisine bağlıdır; değişimle yüz yüze gelmekten kaçış, her türlü kaçışın en tehlikelidir” şeklinde sosyal yasal olarak algılar.³⁶ Böylece geri kalmışlığımızı o da rasyonel eylemin oluşmamasına bağlar.

Garaudy de Kur’an’ın, “İyilik, yüzlerinizi doğu ve batı tarafına çevirmeniz değildir. Asıl iyilik, o kimsenin yaptığıdır ki, Allah'a, ahiret gününe, meleklerle, kitaplara, peygamberlere inanır. (Allah'ın rızasını gözeterek) yakınlarla, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışlara, dilenenlere ve kölelere sevdiği maldan harcar, namaz kılar, zekât verir. Antlaşma yaptığı zaman sözlerini yerine getirir. Sıkıntı, hastalık ve savaş zamanlarında sabreder. İşte doğru olanlar, bu vasıfları taşıyanlardır. Müttakîler ancak onlardır!”³⁷ şeklindeki birçok ayetle, inancın sadece şekil olarak yansımaya değil; rasyonel eylem olarak yansımaya önem verdiğini ileri sürmektedir. Ona göre, “sevdiğiniz şeylerden (Allah için) harcamadıkça, asla iyiliğe eremezsiniz...”³⁸ şeklindeki birçok ayet rasyonel eyleme götüren bir inanca çağırıyor³⁹. Bu çağrı, Kur’an ayetlerine mutlak anlamlar vermek için onları soyutlama pahasına lafızcı tutumlardan kaçınılması gerektiğini ifade eder. Çünkü birbirlerini aydınlatan Kur’an bölümlerinin sayısı çoktur⁴⁰.

Güvenilir 6 hadis kaynağından biri olan Sünen-i Ebî Dâvud hakkında bizzat yazarının dile getirdiği şu ifadeler de bu bağlamda ele alınabilir: “... 4800 hadisi seçerek topladım, hakkında şüphe ve zaaf bulunanları açıkladım... Sahih hadislerden şu 4 tanesi bile, insana dini hususunda yeterlidir:

- 1) Ameller niyetlere göredir.
- 2) Mü'min, kendi için razı olduğuna Mü'min kardeşi için de razı olmadıkça cennete giremez.
- 3) Helal açık haram açıktır. Aradakiler şüphelidir... Şüphelilerden sakınan dinini korumuş olur... Kalbi düzgün olanın (iyi niyetli olanın) tüm dini de düzgündür.

³⁴ C. Efgani ve M. Abduh, *Urvetu'l-Vuska*, Çeviren: İbrahim Aydın, Bir Yayınları, İstanbul, ss.256-257.

³⁵ Hûd(11)/101; Nahl(16)/33.

³⁶ Fazlur Rahman, *Tarih Boyunca İslami Metodoloji Sorunu*, Çeviren: Salih Akdemir, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 1995, s.181.

³⁷ Bakara(2)/177. Diyanet Vakfı mealinden.

³⁸ Al-i İmran(3)/92.

³⁹ Roger Garaudy, *20. Yüzyıl Biyografisi*, Çeviren: Ahmet Zeki Ünal, Fecr Yayınları, Ankara, 1989, ss. 311-324. Benzer bağlamda vurgular için ayrıca Garaudy, ss.303-324; Süleyman Ateş, *Kur'an'ı Kerim'in Evrensel Mesajına Çağrı*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, 1990, ss.17-58'e bakılabilir.

⁴⁰ Garaudy, s.324; Ateş, s.29.

4) Kişinin üzerine düşmeyen şeyleri terk etmesi, İslamlığının güzelliğindedir”⁴¹.

Bütün bu vurgulardan anlaşılan husus odur ki, Türk-İslam dünyasının kalkınmasının temel motivasyonunu sağlayacak bir zihniyeti oluşturabilmek için, öncelikle şu hususu kabullenerek işe başlamamız gerekmektedir:

Din-ahlak veya kısaca iman-amel ilişkisini zihinde ayırdığımız gibi eylemlerimizde de ayırırsak bu husus, özü-sözü-eylemi tutarsız bir kişiliğe sahip neslin ortaya çıkmasının en temel sebebi olabilir.

Dolayısıyla din-ahlak veya iman-amel bütünlüğünü tekrar yakalayabilmek için tüm eğitim süreçlerinde; **a)** ilkokuldan üniversiteye tüm okullarımız gibi örgün eğitim kuruluşlarında; **b)** özel okullar, kurslar gibi yaygın eğitim organlarında; **c)** aile, arkadaş ve kitle iletişim araçları gibi ömür boyu devam edecek eğitim süreçlerinde, değişik etkinlikler ve dersler aracılığıyla şunu işlememiz gerekmektedir:

Din ile ahlak, dünya ile ahiret, ruh ile beden, kısaca iman ile amel arasında ayırım yapmak zihinde mümkündür. Yani bu ayırım, öğrenmek ve öğretmek amacıyla bizim zihinde yaptığımız ayırımdır. Gerçeklikler dünyasında veya gündelik hayatta iman-amel, din-ahlak arasında tamamlamacı ve ayrılamaz bir ilişki vardır.

İşte bu son derece önemli realiteyi sabun formüleştirecek yani rasyonel, anlaşılır ve bilimsel gerekçeleri ile anlatabildiğimiz günden itibaren, Türk-İslam dünyasında da özü-sözü-eylemi arasında son derece sağlıklı uyum olan bireyler yetişmeye başlayabilir. Bu bireylerin sayısı arttıkça da geri kalmışlıktan kurtuluş hamlesi kendiliğinden oluşmaya başlayacaktır inşallah.

“İnsanını kendi gayretinden başka kurtaracak bir çare yoktur”⁴² anlamındaki ayet bize kurtuluş için kendi gücümüzün farkına varmamızı, zira bu potansiyelde yaratıldığımızı ifade etmektedir. “Nefsi/insanı, düzgün bir şekilde ve doğru ile yanlış ayırt edecek yetenekle yaratan Allah’a yemin olsun ki, bu yeteneklerini ahlaki yönde kullanan kurtuluşa erecek, kötü yönde kullanan da ziyana uğrayacaktır”⁴³.

C. Wells, “din ve büyü ile ilgili öğeler, daha çok, kişilerin gerilim dolu, endişe verici ve tehlikeli durumlarla karşı karşıya kaldığı zamanlarda ön plana çıkarlar”⁴⁴ demektedir. Bu ifade, başındaki “din” kelimesini çıkarırsak ancak doğru olabilir. Ama biz rasyonel eylemi

⁴¹ Ebû Dâvud es-Sicistani, *Sünen*, Çeviren: İbrahim Koçşalı, Milsan Yayınları, İstanbul, 1983, ss.XL-XLI.

⁴² Necm(53)/39.

⁴³ Şems(91)/7-10.

⁴⁴ Calvin Wells, *İnsan ve Dünyası*, 3. Basım, Çeviren: Bozkurt Güvenç, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1994, s.133.

terk edersek; deveyi sağlam kazığa bağlamadan kuru kuru tevekkül edersek, Wells ve onun gibileri ve hatta fıkralara konu komiklikleri bile⁴⁵ haklı çıkaracak bir tutum sergilemiş oluruz.

Din ile akıllı, din ile dünyayı, din ile ahlakı, iman ile ameli birleştirdiğimiz gün, sözü edilen komik-çelişkili durumlara düşmeyiz ve “Dağlar gibi dalgalar onları kuşattığı zaman, dini tamamen Allah'a has kılarak (ihlâsla) O'na yalvarırlar. Allah onları karaya çıkararak kurtardığı vakit içlerinden bir kısmı orta yolu tutar. Zaten bizim âyetlerimizi, ancak nankör hâinler bilerek inkâr eder”⁴⁶ ayetinin de işaret ettiği üzere, sadece korku halinde, zor günde Müslüman (teslim olan) olmayız; her an özü-sözü-eylemi bir bütün olan şahsiyetler oluruz.

İman ile ameli zihinde bile ayırmayıp eylemlerimizde sürekli birleştirdiğimiz an, iyi-kötü günde de Allah'ın urvetü'l-vüskâ⁴⁷ dediği ve rahatlıkla ‘rasyonel eylem’, ‘salih amel’, ‘amelle ortaya çıkan samimi iman’ (ihsan derecesinde; her an eylem boyutu olan iman) olarak çevrilebilecek ip⁴⁸ istikametinde kararlı yürümeye devam edebiliriz.

Kaynakça

- Ateş, Süleyman, *Kur'an'ı Kerim'in Evrensel Mesajına Çağrı*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, 1990.
- Aydın, Mehmet S., *Tanrı-Ahlâk İlişkisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1991.
- Berger, Peter L., *Dinin Sosyal Gerçekliği*, Çeviren: Ali Coşkun, İnsan Yayınları, İstanbul, 1993.
- Düzenli, Muhittin, “Çağdaş Hadis Tartışmaları Bağlamında Dinamik Hadis Algısı”, *Bilim, Ahlak ve Sanat Bağlamında Çağdaş İslam Alguları Sempozyumu (26-28 Kasım 2010)*, Samsun, 2011, (ss.213-237).
- Efgani, C. ve Abduh, M., *Urvetu'l-Vuska*, Çeviren: İbrahim Aydın, Bir Yayınları, İstanbul.
- el-Aclûnî, İsmail b. Muhammed, *Keşfu'l-Hafâ ve Muzîlu'l-İlbâs*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, Cilt: 1, 1985.
- es-Sicistani, Ebû Dâvud, *Sünen*, Çeviren: İbrahim Koçaşlı, Milsan Yayınları, İstanbul, 1983.
- Eyüpoğlu, Osman, *Kur'an'da İtaat Kavramının Sosyal Psikolojik Tahlili*, İz Basma, Bişkek, 2006.
- Garaudy, Roger, *20. Yüzyıl Biyografisi*, Çeviren: Ahmet Zeki Ünal, Fecr Yayınları, Ankara, 1989.
- Günay, Ünver, *Din Sosyolojisi Dersleri*, Kayseri, 1993.
- , *Din Sosyolojisi*, 6. Baskı, İnsan Yayınları, İstanbul, 2005.
- Kurt, Abdurrahman, *Din Sosyolojisi*, Dora Yayınları, Bursa, 2011.
- Mâlik, b. Enes, *el-Muvatta'*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1413/1992.
- Oliphant, M. L., “Günümüzde Bilim”, *Bilim Tarihi*, Çeviren ve Hazırlayan: Cemal Yıldırım, 4. Baskı, Remzi Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1994.
- Rahman, Fazlur, *Tarih Boyunca İslami Metodoloji Sorunu*, Çeviren: Salih Akdemir, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 1995.
- Turner, Bryan S., *İslam Kapitalizm ve Weber Tezleri*, Çeviren: Mustafa Özel.
- Tümer, Günay, “Çeşitli Yönleriyle Din”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: XXVIII, Ankara, 1986.
- Usta, Niyazi, “Din ile İlgili Tutumlarımız ve Paradigma-Metodoloji Sorunu”, *Dini Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 22, Mayıs-Ağustos 2005, (ss.91-104).
- , “Ahiret İnancında Yabancılaşmanın İktisadi Zihniyet Yansımaları”, *Akademik Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 1, Sayı: 2, Güz 1996.
- , “Yaygın Din Eğitimi Hizmetlerinin Zihniyet Değişimindeki Rolü”, *Din ve Toplum Yazıları (içinde)*, Platin Yayınları, Ankara, 2008, (ss.99-108).
- , “Unutulan Dindarlık Değerlerimiz”, *Ekev Akademi Dergisi*, Yıl: 9, Sayı: 25, Güz 2005.
- Weber, Max, *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*, Çeviren: Zeynep Aruoba, Hil Yayınları, İstanbul, 1985.
- Wells, Calvin, *İnsan ve Dünyası*, 3. Basım, Çeviren: Bozkurt Güvenç, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1994.

⁴⁵ Temel bir gün omuzunda bir piton yılanı sahilde plajda dolaşmış. Dediler “yılanınla burada bize hava atma, korkan olur!”. O da: “Ne havası kardeşim! Ben bunu hava atmak amacıyla değil; tedbir amacıyla taşıyorum. Denize düşersem neye sarılacağım? İşte yanımda hazır: Yılan!” demiş.

⁴⁶ Lokman(31)/32. Diyanet Vakfı mealinden.

⁴⁷ “Dinde zorlama yoktur. Artık doğrulukla eğrilik birbirinden ayrılmıştır. O halde kim tâğûtu reddedip Allah'a inanırsa, kopmayan sağlam kulpa (بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقَى) yapışmıştır. Allah işitir ve bilir”. Bakara(2)/256. Lokman (31)/22. Diyanet Vakfı mealinden.

⁴⁸ “Hep birlikte Allah'ın ipine (بحبل الله) sınımsız yapışın; parçalanmayın”. Âl-i İmrân(3)/103.